

BALLA GYULA - DIPPOLD PÉTER

A szomszéd országok magyarságának ügye a magyarországi független (szamizdat) kiadványokban (1976-1986)*

Rövid történeti áttekintés

A magyar demokratikus ellenzék történetének első monografikus feldolgozása Kenedi János tollából született.¹ Kenedi 1984. február 25-én Budapesten elhangzott előadásában az 1976-tól 1984-ig terjedő időszakot a magyar demokratikus ellenzék működése szempontjából három szakaszra osztja: 1976–1979; 1980–1981; 1982–1984. Tanulmányunk első részében ezt a három szakaszt, illetve az azóta eltelt két évet kíséreljük meg áttekinteni és dokumentálni.

Témánk szempontjából – az ellenzék viszonya a nemzeti-nemzetiségi-kisebbségi kérdéshez – az első periódus kevés fogódzót kínál, ugyanis az ellenzék akkori képviselői Kenedi szerint nem rendelkeztek a magyar és a kelet-európai valóság empirikus ismeretével, inkább a régiótól elvonatkoztatott teoretikus tudás volt a meghatározó jegyük. Ezt mutatja a korszak samizdat írásbelisége is (*Marx a 4. évtizedben; Profil; Krokovay Zsolt: Levél a cenzúráról; Hegedűs András: Társadalmi uralom, társadalmi hatalom* stb.).

A nemzetiségi kérdés ekkor még csak ritkán kapott teret (*Erdélyi Jelentés, és Király Károly lemásolt levele*).

Tárgyunk szempontjából annál érdekesebb az 1980–1981-es, második korszak. Erre a periódusra esik a Bibó-émlékkönyv, amely Kenedi János szerint még a népies-urbánus ellentét fölött is hidat képezhetett. Minőségi változást hozott az emlékkönyv azért is, mert az úgy ad hoc bizottságot tudott maga köré szervezni, amely képesnek mutatkozott a szerkesztés hosszú ideje alatt közvetíteni a különböző világlátású és ellentétes vérmérsékletű szerzők között az ügyszó méltó módon. Ez tette lehetővé, hogy a szerzők és olvasók úgy érezhették: van visszaút a magyar politikai kultúra tiszteletreméltó vállalkozásához: a népfronthoz.

Ugyancsak a második korszakra jellemző, hogy az ellenzék és a többi társadalmi csoport között kialakultak az érintkezés különböző formái (a SZETA rendezvényei; a Mozgó Világ és a F1JAK körül csoportosuló fiatal írói társasággal kialakuló személyi összefonódások; lengyel gyermekek nyaraltatása, romániai csomagküldési akció stb.).

Merőben új jelenség – s az alábbiakban igyekszünk vizsgálódásunkat e körben folytatni –, hogy az ellenzék és a kelet-európai külvilág összefüggésében a lengyel és a cseh szimpátia, kapcsolat mellé fölzárkózott a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek ügye is. A Csehszlovákiai Magyarok Jogvédő Bizottságával és később az Ellenpontok körüli erdélyi értelmiségiekkel kialakultak a kölcsönhatások és személyes kapcsolódások, de a szóbeliség szférájában ennél is jelentősebb változások történtek. Itt olyan áttörés keletkezett, amelyben a magyar társadalom egyik legsúlyosabb feszültségforrása kezdte az ellenzék figyelmét a magyar valóság felé fordítani és fordítva: szélesebb közönség kezdte az ellenzékot komolyan venni azért, mert nyíltan beszélt erről a kérdéstről. Kenedi szerint ami ekkor történt, az még csak „naiv szolidaritás” volt, mert a „Duray-levél” kibocsátásáig, illetve a Beszélő kisebbségi állásfoglalásának a megjelenéséig az ellenzék nem találta meg a helyét ebben a fontos, de eszmei zűrzavaroktól és morális megfontolásoktól össze-vissza kevert komplexumban. A szerencsés változás Kenedi értékelése szerint nagy mértékben Tamás Gáspár Miklós előadássorozatának és írásainak volt köszönhető.

A második korszak kísérőjelensége, hogy fontos fordulat történt a terjesztésben (Butik terjesztőhálózat), s annak, hogy volt mit terjeszteni (AB-kiadványok; periodikumok: Magyar Figyelő; Kisúgó; Szféra; Beszélő).

A harmadik korszak (1982-1984) írásbeliségét jellemzi, hogy újabb időszaki kiadványok látnak napvilágot (megszületett az Alulnézet Kiadó; Hírmondó; Inconnu; Vakond; Demokrata). A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos megnyilatkozásokban főként a csehszlovákiai és a romániai magyarok sorsa áll előtérben, de ritkábban a jugoszláviai és kárpátaljai magyarság sorsát bemutató írások is felbukkantak. Érdekes színfoltja e korszaknak, hogy az ellenzék bizonyos kérdésekben nem határolja el magát egyértelműen a hatalomtól, sőt felvillantja az együttműködés lehetőségét is. Kenedi szerint míg a lengyel vagy a cseh polgárjogi mozgalom értékszempontjai és a kormányuk politikája között egyetlenegy közös jegy sem akadt, addig a demokratikus ellenzék és a magyar kormány politikája között legalább egy volt: az életszínvonal fenntartásának igénye, más szóval az összeomlás elkerülése. Az ellenzék részéről szelíd ajánlatok is érkeztek a kormány címére: „Ha a hintapolitikához a kormány maga mögé kívánja sorakoztatni a lakosságot, akkor ehhez pedzenie kell a nemzeti érzéseket. Hogy ebből nacionalizmus ne legyen, s még kevésbé uszítás szomszédaink ellen, ahhoz hozzá tudunk járulni, fokozatosan lépve azokon a lépcsőkön, amelyet tradícióval, a népfrontgondolat az Emlékkönyv körül már megpendíteti, s ez visszhangra is talált nemcsak a szélesebb értelmiségben, de a Duray-levél kibocsátói között és a Beszélőnek a nemzeti kérdést érintő állásfoglalásával az ellenzékben is. Ha a kormány vonakodik a társadalom bizalmát hintapolitikájához megnyerni, akkor az ellenzék dolga a társadalmat figyelmeztetni, milyen következményekkel jár a társadalmi támogatás nélküli hintapolitika.”

Kenedi János 1984-ig követte nyomon írásában a magyarországi demokratikus ellenzék változatos tevékenységének történetét, amelynek állapotáról axiómaszerűen ő maga a következőket állapítja meg: „A magyar demokratikus ellenzék válságban van. Válságban van, mert: nem tud mire menni a világhelyzettel; nem képes hozzátörni a magyar társadalom uralkodó életfolyamataihoz, de jelentős befolyásolásukra sem képes; és nem tud mihez kezdeni saját magával.”

Kenedi János „ellenzéktörténeti összefoglalója” 1984-gyel ér véget, tehát az azt követő időszak legjelentősebb ellenzéki megmozdulása, a Monori tanácskozás, ahol újra egységet sikerült létrehozni a Bibó-émlékkönyvnel említett „különböző világlátású és vérmérsékletű emberek között” a népfront-gondolat jegyében, már nem szerepelhet a kötetben (így a szerző nem is értékelheti). Mielőtt a tanácskozáson témánkkal kapcsolatosan elhangzott előadásokat, megállapításokat, helyzetmegítéléseket ismertetnénk, előbb két jelentős író korábbi fontos, sok vitát kiváltó, indulatokat kavaró megnyilatkozására kell utalnunk, ugyanis Monoron megfogalmazott gondolataik előzményei már itt fellelhetők. Mindkét szerző munkássága sokrétű, társadalmilag méltányolt, esztétikailag jelentős, műveiket mind a szakma, mind az olvasók sokra becsülik. Csoóri Sándor és Csurka István írásairól van szó. Csoóri elkötelezettsége a kisebbségi magyarság ügye iránt nem újkeletű, főként az erdélyi magyar kultúrával, az ottani nemzetiségi léttel kapcsolatos megnyilatkozásai voltak figyelemébresztők, ugyanakkor a többségi népet sem sértették. Csurka István szövege Csoóriénál kevésbé megalapozott, épp ezért jóval indulatosabb, kevésbé motivált. „... azt is lehet mondani, hogy én eddig ügyesen elbújtam az ilyen feladatok elől. Ezt szégyellem is nagyon!”² – írja önmagáról az író.

A tárgyalt időszakban az ő írásaik indukálták a legnagyobb vitákat, olykor a politika legfelsőbb szintjéig visszhangoztak, s miután a hivatalos magyar politika – tekintettel a szomszéd országok, a szövetségi rendszer országainak érzékenységre – nem akarta és nem tudta vállalni egyre direktebb, „névre szóló”, egyre kritikusabb megnyilatkozásaikat, törvényszerű volt, hogy írásaiknak független fórumokat kerestek és találtak (részben a hazai szamizdat-kiadványokban, másrészt a nyugati emigráció lapjaiban).

Szemben a szűken vett, Kenedi János által aposztrofált ellenzékkel, mind Csoóri, mind Csurka rendelkezik „a kelet-európai valóság empirikus ismeretével”, rendelkeznek a nemzeti

kisebbségben élő magyarok sorsa iránti érzékenységgel és felelősséggel. Véleményük – amely olykor irritálja a szomszéd országok politikai vezetését, illetve a magyar párt- és kormányvezetést – mindenképp elgondolkoztató, ugyanis bizonyítottan jelentős, a kérdés iránt fokozott érdeklődést tanúsító közönséget tudhatnak maguk mögött. A kisebbségi magyarság számarányából következtetni lehet arra, hogy a magyarországi társadalomnak nincs egyetlen olyan rétege sem, amelyet ne érintene valamilyen módon az országhatárokon kívül élő magyarok sorsa.

Időrendben haladva, előbb Csoóri Sándor gondolatait idézzük: „Magyarországon mind a mai napig, mint fenyegető evidencia, az a háború utáni megállapodás maradt érvényben, hogy a nemzetiségek ügye: belügy. Így aztán történhetett bármi a szomszédos országokban élő magyarokkal, a csábító szólam mindig ugyanúgy hangzott: ne szóljunk, ne lázadozzunk, egyetlen kukkal se tiltakozzunk a szomszédainknál, mert arcizmunk egyetlen rándulásával is a náluk élő magyarok helyzetét nehezítjük. Ez a kormányzati elv kezdetben meggyőzőnek hatott, a tisztesség súlyos parancsának, de időközben kiderült, hogy a mi tapintatos taktikánk egy fabatkát sem ér, mert a kisebbségi magyarság helyzete – a magyar kormány viselkedésétől függetlenül – egyre csak romlik.”

Hogy mit lehetne tenni? Csoóri szerint beszédes példa lehetne a román–magyar barátsági szerződés története. Amíg a magyar kormány vonakodott aláírni a szerződést, a románok sokkal több türelmet mutattak a magyar kisebbség iránt, a magyarországiakkal való kapcsolatok is sokkal termékenyebbek, felhőtlenebbek voltak ebben az időszakban. Az erdélyi magyarok azért rimázkodtak, hogy csak minél később szülessen meg az aláírás. De nem így történt. „És újólág nekik lett igazuk. Mihelyt – külső nyomásra – a magyar kormány aláírta a szerződést, fél év se telt belé és elszabadult a pokol. Egymás után állították föl a már régen megfestett tilalomfákat. Egyebek közt a barátsági szerződés aláírása után léptették életbe azt a világon egyedülálló rendeletet is, hogy külföldi állampolgár magánháznál nem aludhat, ha csak nincs vérségi kapcsolatban a háziakkal; mindenki másnak szállodában kell éjszakáznia.”³

Csurka István a Magyar Írók Szövetsége elnökéhez írott levelében fejti ki a véleményét többek között a magyar nemzeti kisebbségekhez való viszonyáról, másrészt a cselekvés módjáról és lehetőségeiről. „Beszélgetési, csevegési téma lett a népesség tragikus fogyása, de a felelős és esetleg megmentő gondolat kifejtésére nincs tér, s intézkedések sem történnek. Ugyanígy társalgási téma lett a határainkon túl élő magyarság helyzete. Mégpedig annak elismerésével és hangoztatásával, hogy ez a hárommillió ember a végórát éli. Tudomásul van véve, menjünk tovább, térjünk más tárgyra. Holott sírni kéne, úgy bögni, hogy az egész világ meghallja. A Politika azonban arra hivatkozik, hogy meg van kötve a keze és ezért megköti a kezét és betömi a száját azoknak is, akik semmi mást nem akarnak tenni, csak hangosan sírni. Nem, a magyarnak már erre a természetes emberi megnyilvánulásra sincs módja, hogy ordítson, amikor a testvérét ölik. Ebből következően szinte kézenfekvő, hogy a magyar író pedig nem gondolkozhat el azon hangosan – mert végül is az ő feladata nem az volna, hogy böggjön, hanem, hogy nyilvánosan gondolkozzék –, hogy vajon lesz-e még határainkon belüli magyarság akkor, amikor – talán kissé optimista beccsléssel – 30-40 év múlva már nem lesz határainkon kívüli? Vajon fennmaradhat-e ez az ország, ez a rendszer – igen, ez a rendszer! – a következő emberöltőben, ha közben keserves kínok között, cserbenhagyva elvérzik az oldalán hárommilliónyi testvér, rokon, barát? Felelősen és szabadon kellene erről eszmét cserélnünk, nemcsak nekünk írónak, hanem a magyar értelmiség javának és magának a politikának is. Ehhez azonban független fórumra, lapra, folyóíratra és gyanakvásmentes légkörre volna szükség. Egyik sincs.”⁴

E rövid történeti visszapillantás azt igazolja, hogy az úgynevezett demokratikus ellenzék kezdetben csak marginális kérdésként kezelte a szomszéd országokban élő magyar nemzedek kisebbségek ügyét. Mondhatnánk: találta a témát. Hogy a nyolcvanas évekre az összefonódás

szoros lett, ez többek között annak köszönhető, hogy az akkori hivatalos magyar kormánypolitika nem tudta közmegegyezésre tisztázni a viszonyát a magyar kisebbségekhez, illetve az őket egy államkeretbe integráló többségi nemzetekhez. Az eddigi próbálkozások – a kettős kötődés és a hídszerep koncepciójának a megfogalmazása – a partnerszágok demonstratív vagy hallgatólagos elutasítása, vagy gyakorlatban való elszabotálása miatt lényegében megbukott. A helyzetet még tovább rontotta, hogy a nyolcvanas évek közepére, a legnagyobb lélekszámú romániai-erdélyi magyar nemzeti kisebbség léte – a külföldi, elfogulatlan vélemények szerint is - az elviselhetetlenség határáig romlott. Ilyen körülmények között, mondhatni törvényszerűen, a hivatalos magyar sajtóból kiszoruló, a szomszéd országok magyarságának sorsáért aggódó vélemények az ellenzéki, független kiadványokban találtak fórumot.

A következő fejezetben felvázoljuk az ellenzéki gondolkodás különböző szintjein megjelent állásfoglalásokat, igényeket, koncepciókat.

Ellenzéki javaslatok, tervek, koncepciók a magyar nemzeti kisebbségek ügyében

Az ellenzéki periodikumok és alkalmi kiadványok a nemzeti-nemzetiségi kérdéskört három szinten tárgyalják:

a. A kérdéskörbe tartozó események, napi aktualitások közlése, ismertetése (Duray-per; az Erdélyi Magyar Hírügynökség hírei);

b. Elméleti és történelmi megalapozottságú tanulmányok, cikkek, amelyek legtöbbször a szerző(k) javaslatait és elgondolásait is tartalmazzák a lehetséges „kibontakozásról”, megoldásokról;

c. Gyakorlati lépések (nyílt levelek, felhívások, memorandumok).

Az első szint (amely a feldolgozott időszak közleményeinek több mint 3/4 részét teszi ki) alapvetően tájékoztatói funkciót tölt be. Tájékoztatója (szűk lehetőségeihez mérten) a „független” kiadványok olvasóit, de ennél nagyobb jelentőségű, hogy – az ellenzék külföldi kapcsolatai révén – a cikkek gyakran megjelennek nyugati és magyar emigráns sajtóorgániumokban, nemritkán a SZER adásaiban is. Így jóval szélesebb kör értesül az eseményekről, mint a stencilezett kiadványok olvasótáborába. A friss hírek és információk iránti magyarországi kereslet – sőt felfokozott várakozás – nyilvánvalóan a magyar tömegtájékoztatás által hagyott űr betöltésére szolgál. Mivel a magyar sajtó a kérdéskört hosszú ideig tabuként kezelte, s az ráadásul megoldatlan konfliktusként feszül a magyar társadalomban, a bizonytalan információkkal misztifikálódott téma fokozott érdeklődést kelt az emberekben.

A második szint elméletileg közelíti meg a nemzeti-nemzetiségi problematikát, és vázol megoldási koncepciókat. A tanulmányok különböző alapállásból kiindulva, különböző színvonalon, az élet más-más szféráit helyezve előtérbe tárgyalják a témát. Közös jellemzőjük: a kérdés történelmi gyökerei fontosságának, a közép-kelet-európai régió determináns szerepének felismerése és magyarázata. A tanulmányírók között szintén konszenzus van a demokrácia fejlesztésének kérdésében is: az egyes kelet-európai államok demokratikus felépítése alapfeltétele a nemzetiségi kérdés rendezésének.

A harmadik szint a gyakorlat szférája. A nyílt levelek, felhívások írói magánszemélyekhez, kormányokhoz, nemzetközi szervezetekhez írt leveleikben gyakorlati lépéseket sürgetnek egy-egy felmerült probléma megoldására.

A szomszédos országokban élő magyarság mai helyzetének gyökerei a trianoni békeszerződésig vezethetők vissza. Megoldási, illetve a békeszerződés intézkedéseit enyhítő lehetőség az azóta eltelt időben többször is adódott, de a magyar nemzetiségek helyzetének rendezése a mai napig sem valósult meg. A trianoni „neurózison enyhíteni kizárólag a

csehszlovákiai polgári demokrácia tudott”⁵, illetve „1945 után Románia is kísérletezik valamiféle belátásra és rokonszenvre alapozott demokráciával.”⁶

Az enyhülési periódusok történelmi és politikai okok miatt nem bontakozhattak ki, de létük igazolja azt a mindenki (és nemcsak az ellenzéki beállítottságúak) által vallott alapvetőnek ítélt tételt, amely szerint a térség nemzeti-nemzetiségi problémáit egyedül a kelet-európai országok politikai rendszereinek demokratizálódása oldhatja meg. A demokratikus alapokon kiépülő politikai rendszerek lehetővé tennék (többek között) az egyes országok közötti nyílt információcserét, amely jelentős mértékben megkönnyítené a kisebbségek kulturális és politikai igényeinek kielégítését, és nagy lépést jelentenének a határok spiritualizálódása felé. Egyes elképzelések szerint a nyílt határok és a kisebbségek helyzetének optimális rendezése a hagyományos nemzetállamok fennmaradásával nehezen képzelhető el, a távlati megoldást Kelet-Európa autonomista-föderalista átrendeződésével vélik megvalósíthatónak. (Az elképzelésben nem nehéz felfedezni a történelmi hagyományokra visszanyúló Duna-Konföderáció gondolatát.)

A határok spiritualizálódása mellett egy tanulmányíró gondolkodásában még ma is helyet kap a részleges határrevízió kérdése, természetesen nem úgy, mint közvetlen és megvalósítható célkitűzés. Tamás Gáspár Miklós egyik cikkében nem tartotta véglegesen kizárhatónak az „igazságos és méltányos” határrevízió gondolatát sem. Véleménye szerint a kelet-európai államok népei talán maguk se akarják, hogy valamiféle föderalizmusban olvadjanak össze a mai nemzetállamok: „Biztosak lehetünk-e abban, hogy a népek ennyi keserűség után – még képesek volnának együtt élni?”⁷ A nemzeti különálláshoz minden népnek joga van – mondja a szerző. Tamás Gáspár Miklós véleménye az ellenzéken belül is ellenállást váltott ki, az Ellenpontok és a Beszélő szerkesztői elhatárolták magukat a határrevízió gondolatától. A cikkre Demszky Gábor válaszolt, aki nacionalizmussal vádolta Tamás Gáspár Miklóst.⁸

„Szó sincs arról, hogy a kisebbségi helyzet teljes megromlásáért itt, Kelet- és Közép-Európában csak az úgynevezett utódállamok felelősek. Azok vagyunk mi magyarok is” – állítja Csoóri Sándor a monori tanácskozáson elhangzott beszédében.⁹ A Horthy-rendszer bűneit a háború után sem tették jóvá a magyar kormányok. A nemzeti kérdés elfojtása és agyonhallgatása nem tudott az ismert tények ellensúlyává válni. Csoóri végigköveti az 1945 utáni magyar politika alakulását a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek vonatkozásában, és arra a szomorú megállapításra jut, hogy Magyarország nem tett semmit a magyar nemzetiségek helyzetének megváltoztatásáért. Mivel a magyar külpolitika tétlenségével hozzájárult a helyzet romlásához, az író azonnali cselekvést sürget. Javaslatait, indítványait a következőképpen foglalta össze:

1. „Nekünk nem támadnunk kell, csak a világ nyilvánossága elé lépünk a gondjainkkal és tényeinkkel. Azaz demokratának lennünk.”¹⁰

2. Óriási erkölcsi segítséget nyújthatna a magyar állam a három millió külföldön élő magyar számára, ha azok maguk mögött éreznék szellemi szolidaritását.

3. Lépünk kell, mert mi történik, ha „Magyarország gazdasági helyzete s a többé-kevésbé liberálisnak nevezhető légköre hozzáromlik a szomszédainkéhoz? Ki figyel akkor majd ránk? Ki figyel három millió kisebbségi magyar sorsára? Senki, senki, senki.”¹¹

A magyar külpolitika kritikája az erdélyi ellenzék körében is kifejezésre jutott. Szöcs Géza nyílt levélben tiltakozik egy magyar diplomata – és ezzel a magyar külpolitika – véleménye ellen, amely szerint az erdélyi magyar költő tevékenységét a román belügyi szervek finanszírozzák.¹² A magyar kisebbség elleni Magyarországról származó hivatalos támadások megingatják az anyaországba vetett hitet, és a beolvasztásra törekvő román politika malmára hajtják a vizet – véli a szerző.

Az ellenzéki irodalomban a magyar külpolitikával szemben tehát a következő elvárások merültek fel: Nyíltan fel kellene lépni a magyar kisebbségek védelmében. A nyíltságnak

egyrészt kifelé kell hatnia: különböző nemzetközi szervezeteket kell bevonni a témába, fejleszteni kell a külföld tájékoztatását a magyar nemzetiségekre vonatkozóan (ez mindenképpen feltételez jobb, célravezetőbb propagandamunkát), másrészt befelé: tájékoztatni kellene a közvéleményt a külpolitikai tevékenység nyilvánosságra hozható eredményeiről vagy próbálkozásairól. A demonstratívabb külpolitika a kisebbségben élő magyarok számára is kézzelfogható reményt jelentene helyzetük jobbra fordulására vonatkozóan.

A magyarországi, erdélyi és szlovákiai magyar ellenzék a nemzetiségi ügyekben nemzetközi szervezetekhez intézett felhívások fegyverét is igénybe vette. Céljuk nyilvánvalóan a nemzetközi közvélemény tájékoztatása, figyelemfelhívás, illetve adott esetben az érdekelt kormányokat elmarasztaló állásfoglalás előmozdítása volt. Ilyen felhívások kerültek például a madridi konferencia¹³ és az Európai Kulturális Fórum¹⁴ asztalára is.

A romániai nemzeti kisebbségek helyzetéről hozott határozatot az Európa Tanács, amelynek teljes szövegét a Hírmondó közli.¹⁵ A határozat fölhívja a romániai államtanácsot, garantálja az etnikai, nyelvi és vallási kisebbségek jogainak tiszteletben tartását, hagyjon fel a nemzeti kisebbségek alapvaló jogainak semmibe vételével. Az Európa Tanácsparlamentje első ízben foglalkozott plenáris ülésen szocialista ország ügyeivel.

A nemzetiségi megbékélés érdekében a magyarországi ellenzék különböző szervezetekkel vette fel a kapcsolatot. Ebből a szempontból tanulságos Tamás Gáspár Miklós nyílt levele a párizsi–genfi román kongresszushoz.¹⁶ A nacionalizmus múltbeli és jelenkori hazugságai olyan mértékben vannak jelen a romániai köznapi életben, hogy azokat belátható időn belül megszüntetni igen nehéz. A demokrácia talajáról kiindulva azonban a román és a magyar értelmiség megtalálhatja érdekei egyeztetésének útját – írja a szerző. Az erdélyi ellenzék két képviselője, Szócs Géza és Király Károly az ENSZ-hez fordult segítségért a kisebbségek védelme érdekében, javasolva egy kisebbségi világszervezet létrehozását.¹⁷ Egy másik levelében¹⁸ Szócs Géza frappáns gondolatcsavarral egyenesen Romániát (!) szólítja fel, vesse fel az ENSZ-ben: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába vegyenek fel egy olyan cikkelyt, amely tételesen foglalkozik a kisebbségi jogokkal; Románia kezdeményezze a népirtásra vonatkozó egyezmény kiegészítését a kulturális genocídiumról.

Az Európai Kulturális Fórumhoz intézett felhívásában a magyar demokratikus ellenzék konkrét követeléseket fogalmazott meg – többek között – a nemzetiségi-kisebbségi témakörben. Ennek fő pontjai a következők:

1. A szlovákiai, erdélyi és kárpátaljai magyar kisebbség kulturális állapotát, iskoláinak helyzetét a kormány tárja a közvélemény elé.

2. A kisebbségi sérelmekkel kapcsolatban az érdekelt kormányokkal folytatott tárgyalásokról tájékoztassa az országot.

3. Állami erőből és a magyar társadalom önkéntes segítségét nem elfojtva, hanem buzdítva, támogatást kell adni a kisebbségek gyermekeinek tanulásához szülőföldjükön és Magyarországon.

4. Fokozottan segíteni kell könyvtáraik, színházaik, múzeumaik és egyéb kulturális intézményeik működését.

5. Ha az érdekelt kormányok ezt megakadályozzák, ... a kormány forduljon nemzetközi fórumokhoz.¹⁹

Az MSZMP XIII. kongresszusához intézett nyílt levelükben²⁰ egyetemi és főiskolai hallgatók fogalmazták meg kívánságaikat a párt politikájával szemben. A hallgatók kérik a pártkongresszust, foglaljon állást a magyar nemzeti kisebbségek védelmében, a megválasztott tisztségviselők folyamatosan tartsák szem előtt a kisebbségben élő magyarok érdekeinek védelmét. Ha szükséges, a sérelmeket terjesszék nemzetközi fórumok elé. Adjanak anyagi, kulturális és politikai segítséget a külföldön élő magyarságnak.

A határon túlról is érkeztek a magyar kormányhoz szóló közvetlen vagy közvetett üzenetek. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága jelentésében hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a határokon túl élő magyarság minél intenzívebb kapcsolatokat ápolhasson az anyanemzettel. A jelentés elsősorban a szlovák kormányt teszi felelőssé, hogy csökkentsék a magyarországi tanulás lehetőségét a szlovákiai magyarok számára. „A Csehszlovákiában élő magyar nemzetiségű állampolgárok tömege politikai döntések és területi átcsatolások következtében vált kisebbséggé. A magyar kisebbség továbbra is része az egész magyar nemzetnek, s e kisebbség szellemi termékei az egységes magyar kultúra részét alkotják. Kívánatos lenne tehát lehetővé tenni a Csehszlovákiában élő magyarok számára, hogy minél szélesebb körben tarthassanak kapcsolatot a Magyar Népköztársasággal, ahol a Közép-Európában összefüggő területen lakó magyaroknak megközelítőleg háromnegyed része él.

Sajnos azonban 1970 óta jelentősen csökkentették a magyarországi tanulás lehetőségét Csehszlovákia magyar nemzetiségű állampolgárai számára. A hatóságok megtiltották, hogy saját költségükön tanuljanak magyarországi felsőoktatási intézményekben; nem szabad elfogadniuk Magyarországról felajánlott állami vagy magánösztöndíjat sem. Ezek a tilalmak ellentétben vannak a helsinki megállapodásokkal. Miként az a tény is, hogy a könyvbehozatalban évről évre csökken a Magyarországról behozott művek száma és példányszáma. A csehszlovákiai magyar kisebbség 97%-a Szlovákia területén él, s egyben az ország legnagyobb kisebbségét alkotja. Ennek ellenére Szlovákiában még mindig nem nyílt egyetlen konzulátusi jellegű kulturális központ sem, holott bolgár, lengyel német (NDK) és szovjet kulturális központ már évek óta működik.”²¹ Jóllehet a jelentés a Magyar Népköztársaság kormányát nem említi, érzékelhető, hogy e konkrét panaszok megoldását elsősorban az anyanemzet céltudatosabb külpolitikája révén véli megvalósíthatónak.

A magyarországi független (szamizdat) kiadványok nemzetiségi tárgyú írásainak feldolgozása közben egyértelművé vált: az ellenzék reálisan gondolkodó része tisztában van azzal, hogy a magyar nemzetiség sérelmeinek felvetésén, napirenden tartásán és a szolidaritás érzésének kifejezésén túl mást nemigen tehet. Ugyanakkor az is tény, hogy a mai Magyarországon szélesebb tömegbázis a témakör integrálása után alakult ki az ellenzék mögött. Amíg nem sikerül megoldani a kérdéskör felvetésének módozatait a hivatalos magyar tömegtájékoztatásban, illetve a tágabb nyilvánosság előtt, addig a fent említett összefonódás változatlanul megmarad, miközben eszközök híján az ellenzék természetesen még enyhíteni sem tud a magyar nemzeti kisebbségek sorsán. A megoldás csakis az érdekelt államok közös feladata lehet. S ennek tudatában van az ellenzék – vagy a velük szövetséget kötő írástudók – józanul gondolkodó része. Ezt bizonyítja például az Európai Kulturális Fórumhoz intézett felhívásban szereplő – a szomszéd országok magyarságával foglalkozó - követelések természete is. Ezek – szemben több egyéb ponttal – lényegében a hivatalos magyar politika mozgásterének korlátait is figyelembe véve nagyrészt teljesíthetők.

Végezetül, mintegy tárgyszószzerűen felsoroljuk azokat a területeket, ahol a hazai demokratikus ellenzék követeli a magyar kormánytól, hogy egyértelmű magatartást tanúsítson a magyar nemzeti kisebbségek ügyével kapcsolatban; továbbá azokat az igényeket, amelyeket a kisebbségi magyarság képviselői fogalmaztak meg, egyrészt sorsukat fölvezető, másrészt a segítségnyújtás reményében:

–a kishatárforgalommal kapcsolatos államközi szerződések betartásának fokozott figyelemmel kísérése (főképpen Románia, Csehszlovákia és Szovjetunió vonatkozásában);

–a külföldön élő magyarok magyarországi tanulásának elősegítése (állami- és magánösztöndíjak, alapítványok létesítése stb.);

–államközi kulturális egyezmények kötésével magyar kulturális központok létrehozása, főként a szomszédos országok magyar lakta területein (pl. Pozsony, Újvidék, Kolozsvár és Bukarest);

- a külföldön élő magyarság kulturális intézményeinek fokozott segítése (könyvtáralt, múzeumok, művelődési központok felszerelése és módszertani segítség);
- fellépés a magyar nyelvvel sajtótermékek előfizetésének és kivitelének korlátozása ellen;
- a magyar TV- és rádióadás vételi lehetőségeinek biztosítása;
- kulturális csoportok és művészek kiutazása és nem paritásos alapon történő kétoldalú cseréje;
- a magyar közvélemény nyíltabb tájékoztatása a kisebbségben élő magyarok helyzetéről;
- egyes esetekben a határokon túl élő magyarságot ért sérelmek felvetése nemzetközi szervezetek előtt.

* A tanulmány 1986-ban készült

Jegyzetek

- 1 Az ellenzék történetére vonatkozó adatokat, idézeteket Kenedi János: *A magyar demokratikus ellenzék válsága* című munkájából vettük (Bp. 1984. ABC Független Kiadó. 79.)
- 2 Csurka István levele a Magyar Írók Szövetsége elnökéhez. Előbb kéziratban terjedt, később megjelent: Független Fórum, kéziratok irodalom a Kárpát-medencében. München, 1985. 230.
- 3 Csoóri Sándor. *Kapaszkodás a megmaradásért*. Előszó Duray Miklós: *Kutyaszorító* című könyvéhez (New York, 1983. Püski-Corvin). Magyarországi kiadása az ABC Független Kiadónál jelent meg.
- 4 Csurka István i. m. 228.
- 5 Csoóri Sándor. *Eltemetetlen gondok a Dunatájon*. In: *A monori tanácskozás*. Kézirat. 27.
- 6 Uo. 29.
- 7 Tamás Gáspár Miklós: *Mondj igazat, betörök a fejed*. Hírmondó, 1984. 11. sz. 19.
- 8 Demszky Gábor: *Perújrafelvétel?* Hírmondó, 1984. 10. sz. 1–3. Tamás Gáspár Miklós viszontválasza: Hírmondó, 1984. 11. sz. 17–20.
- 9 Csoóri Sándor: i. m. 30. 10 Uo. 33.
- 11 Uo. 34.
- 12 Szócs Géza: *Levél a Magyar Népköztársaság Bukaresti Konzulátusának egyik tisztviselőjéhez*. Hírmondó, 1986. 1. sz. 38–41.
- 13 *Az Ellenpontok Memoranduma és Programjavaslata*. Beszélő, 1982: 5–6, sz. 45–52.
- 14 *A magyar demokratikus ellenzék felhívása az Európai Kulturális Fórumhoz*. Vakond, 1986. 1. sz. 117–120.
- 15 *Az Európa Tanács elítélte Románia nemzetiségi politikáját*. Hírmondó, 1984. 11. sz. 10–13.
- 16 Tamás Gáspár Miklós: *Nyílt levél a párizsi–genfi román kongresszushoz*. (1984. május 5.), Hírmondó, 1984. 6–7. sz. 18–19.
- 17 Szócs Géza–Király Károly: *Javaslat egy kisebbségi világszervezet létrehozására*. Beszélő, 1984. 13–14. sz. 59–60.
- 18 Szócs Géza: *A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának*. Beszélő, 1985. 13–14. sz. 47–57.
- 19 *A magyar demokratikus ellenzék felhívása az Európai Kulturális Fórumhoz*. Vakond, 1985. 1. sz. 119.
- 20 *Az MSZMP XIII. kongresszusához*. (Egyetemi és Főiskolai hallgatók nyílt levele a pártkongresszushoz. 1986. március 24.), Hírmondó, 1985. 2. sz. 18.
- 21 *A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának jelentést*. In: *Független Fórum*. Kéziratok tiltott magyar irodalom a Kárpát-medencében. München, 1985. 239.
- 22 Uo. 239.

A magyarországi szamizdat kiadványok a nemzeti-nemzetiségi kérdésről*

Annotált bibliográfia

* Az álneveket nem sikerült minden esetben feloldanunk. Megszűntek az okok, amelyek a szerzőket konspirációra kényszerítették, így köszönettel vennénk, ha maguk a szerzők, illetve olvasóink segítenének a „dekódolásban”.

I. Beszélő (1982–1986)

Az *Ellenpontok* Memoranduma és *Programjavaslata*, Beszélő, 1982. 5–6. 45–52.

A Memorandumot az Ellenpontok szerkesztősége a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz. A Memorandumhoz mellékelve eljuttatták a konferencia résztvevőihöz a Programjavaslatot is.

Csiky János–Tarr Gergely (álnevek): *A csángó-ügy és a román hecclapok*, Beszélő, 1982. 3. május 106–111.

Rövid történelmi áttekintés a moldvai magyarokról, hangsúlyozva, hogy a 2. világháború után rövid ideig magyar iskolák működtek, sőt Bákóban magyar tanítóképző is alakult. De a békeszerződés után a *megnyugodott román nemzeti sztalinizmus megszüntette ezeket*. A csángók magyarságtudata e rövid idő alatt is tetemesen megerősödött, ma viszont már az utcán sem mernek magyarul beszélni. A szerzők ismertetik a *mai Románia egyik leggyűlöltebb figurája*, Adrian Paunescu által szerkesztett Flacăra-ban zajló vitát a csángókról, akik „elmagyarosodott románok”, olyan románok, akiket a már elszékelyesített csángók magyarosítottak el az ősi román területen. A képlet világos: a csángók nem magyarok, tehát annyi se jár nekik, mint az erdélyi, partiumi, bánági magyaroknak.

Beszélő-beszélgetés Duray Miklóssal, Beszélő, 1984. 9. 61–66.

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbségi Jogvédő bizottság megalakulásának körülményeiről, feladatairól, céljáról, a szlovák oktatási törvénytervezet bevezetése elleni tiltakozás megszervezéséről, a csehszlovákiai magyar kisebbség jogi helyzetéről.

A témához kapcsolódik még két másik cikk is a Beszélő e számában: Eörsi István: *Egy újságcikk és a „realitások”*. 103–106. p. (Hajdú Jánosnak az Élet és Irodalomban megjelent cikkével vitázik – Élet és Irodalom, 1984. szept. 16. 3.; Eperjesi Géza: *Duray Miklós önéletrajza*. 107-109. Rec.: Duray Miklós: *Kutyaszorító. Önéletrajz és beszélgetések önmagammal*. New York 1983. Püski-Corvin.

T[amás] G[áspár]: *Irredenta?* Beszélő, 1984. 10. 99–100.

Tamás Gáspár Miklós szerint Kádár Jánostól Kis Jánosig egyetértés uralkodik abban, hogy a versailles-i-trianoni határok igazságtalanok. Így vélekedett a két világháború között a Szocialista, sőt a Kommunisták Internacionálé is. T.G.M szerint el kell vetni a harsány irredentizmust, de nem árt töprengenünk az értelmes határrevízió.

Erdélyi Árpád–Tegzes András (álnevek): *A romániai magyar értelmiség jelenéről – jövőjéért*, Beszélő 1984. 10. 14–29.

Íródott Erdélyben 1983-ban, álnéven. Megfelelő értelmiségi réteg nélkül egyetlen kisebbségi népcsoport sem tud magas szintű saját kultúrát teremteni és fenntartani, magas szintű saját kultúra nélkül pedig nem tud a rá nehezedő elnemzetlenítő törekvéseknek hosszabb ideig ellenállni. A tanulmány hallatlanul adatgazdag, bőséges forrásmegjelöléssel készült. A szövegközi táblázatokból többek között adatokat nyerhetünk: a) Románia 12. életévét betöltött lakosságának iskolai végzettségéről nemzetiség szerint – 1966: b) az iskolát végző lakosság megoszlásáról lakhely és nemzetiség szerint; c) a felsőfokú oktatásban résztvevő nappali tagozatos hallgatók számáról és nemzetiségi megoszlásáról 1970/71–1980/82; d) a kolozsvári egyetem tanárainak nemzetiségi megoszlásáról stb.

Tamás Gáspár Miklós: *A nemzeti függetlenség eszméje és a kisebbségi probléma*, Beszélő, 1984. 10. 46–57.

Ennek az írásnak az előzménye *A nacionalizmus mint rejtjel és metafora*. Bp. 1982. AB. A nemzet-terület-állam hármasságon nyugvó nemzeti állam és a vele összefüggő nemzeti függetlenség eszméje az eddig feltalált leghatékonyabb eszköz; megszűnése nem lehetséges és végső soron nem is kívánatos. Épp ezért ebben a formában a kisebbségi kérdés igazi megoldására gondolni is abszurdum. Nehéz kimondani, de bele kell törődnünk – mondja T.G.M. –, hogy cselekvőképességük teljes birtokában lévő államok sem tudják öveiket külföldön hatékonyan megvédeni (ld.: a kínai közösségek szorult helyzetét Dél-Kelet-Ázsiában); a kisebbségek helyzetüknél fogva soha nem egyenlők a többséggel, tehát a kisebbségnek – ha igazságra törekszünk – kompenzációs előnyök járnak a többségtől. A tanulmány végén harminc pontos „kódex” olvasható a kisebbségekkel való bánásmód értelmezéséről és helyzetük megkönnyítéséről. Tanulságos, aforisztikus bölcsességek váltakoznak gyakorlati tanácsokkal.

Sobri József (álnév): *A magyar nyelvű oktatás helyzete a Vajdaságban*, Beszélő, 1984. 11. 102–103.

Az elmúlt négy évtizedben többek között demokratikus nemzetiségpolitikájával tűnt ki Jugoszlávia a kelet-európai országok lehangoló szürkeségéből. Az egyre mélyülő resztalinizáció – a szerző véleménye szerint – és az albán nacionalista megmozdulások nyomán szárba szökkenett revanstörékvések, valamint a közhangulat némely hisztérikus megnyilvánulása szinte minden téren növelte a hatósági bizalmatlanságot. A nemzetiségi ügyek területén is. Lehangoló dialóg manapság újvidéki, szabadkai értelmiségiekkel beszélni. A hatvanas években közel hatvan iskolában folyt magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban, ma jó, ha negyvenben. Az általános iskolák magyar tagozatain egyre kevesebb a magyar diák [táblázat]. A középiskolákban még súlyosabb a helyzet.

Ipolyi Lajos (álnév): *Mondottam ember: küzdj és bizva bízzál! Madách-ünnepségek Szlovákiában*, Beszélő 1985. 12. 56–59.

A szerző Alsósztrégován járt, az egykori Madách-kúria, ma Honismereti Múzeum vezetője nem tud magyarul, a Madách-relikviákat rendszertelenül, elégtelenül gyűjtik. A Madách-szeminárium résztvevő zömmel magyarok. Egymás között magyarul beszélnek, de az előadásukat szlovákul olvassák fel. A Magyarországról érkezett vendégek is igyekeznek legalább szlovákul üdvözölni a jelenlévőket, a házigazdák, ha tudnak is magyarul, ezt nem teszik meg magyar nyelven. A továbbiakban szubjektív észrevételek olvashatók a csehszlovákiai nemzetiségi politikáról, a magyar anyanyelvi oktatás elsorvasztásáról.

Szöcs Géza: *A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának*, Beszélő, 1985. 13–14. 47-57.

Szöcs Géza levelének kelte: 1984. július 14. Többek között az alábbi kéréseket fogalmazza meg: a) az RSZK alkotmánya ne csak személyi, hanem kollektív jogokat is foglaljon magába; b) Hozzanak létre újból nemzetiségi minisztériumot; c) bocssássák vitára: van-e szükség egy nemzetiségtudományi intézet létesítésére, mely a Romániában élő népcsoportok történelmét, sajátosságait és kultúráját volna hivatott tanulmányozni; d) tekintve, hogy az MNK-ból hiába várnak nemzetközi kisebbségvédelmi kedvezményeket, javasolja, Románia vesse fel az ENSZ-ben 1. az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába vegyenek fel egy olyan cikkelyt, mely tételesen foglalkozik a kisebbségi jogokkal;

2. Románia kezdeményezze a népiirtásra vonatkozó egyezmény kiegészítését a kulturális genocídiumról.

A levél további részében Szöcs kitér a nemzetiségi nyelv közéleti használatának problémájára, az egyetemi oktatásban érvényesülő diszkriminatív elvekre, a teológiai intézetekből kikerülő csökkenő számára, a televízió magyar adásának megnyirbálására,

adásidejének csökkentésére. A hatóságok megváltoztatják az utcaneveket, még azokat is, amelyek a román és magyar nép közeledésének hirdetőire emlékeztetnek (Wesselényi, Széchenyi, Mocsáry).

1985. március 28-án Szócs Géza újabb levelet juttatott el az RKP KB-hoz, hangsúlyozva, hogy még azelőzöre sem kapott választ; ebbe a levélbe újabb kérések és javaslatok találhatók.

Szócs Géza–Király Károly: *Javaslat egy kisebbségi világszervezet létrehozására*, Beszélő 1985. 13–14. 59–60.

A romániai magyarság két prominens képviselője az ENSZ-hez fordult, hogy a világszervezet saját égisze alatt vesse meg egy olyan intézményrendszer alapjait, melynek célja: a világ valamennyi nemzeti kisebbsége érdekeinek elvi képviselete. Véleményük szerint a világ országaiban élő nemzeti kisebbségek együtt hatalmas többséget képviselnek bármely, külön-külön vett többséggel szemben. Ennek a kisebbségből szerveződött többségnek a kinyújtott békejobbja lehetne az általuk elképzelt *Kisebbségi Internacionálé*.

A Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportjának levele Ján Čarnoguskýhoz, Beszélő, 1985. 13–14. 61.

Ján Čarnogurský pozsonyi ügyvéd. 1981-ben kizárták az ügyvédi kamarából, és megfosztották az ügyvédi praxis folytatásának lehetőségétől, mert több ízben vállalta vád alá helyezett ellenzékiek védelmét. Egyike annak a négy szlovák értelmiséginek, akik 1984 nyarán levélben tiltakoztak Duray Miklós letartóztatása ellen. A levél kelte: 1985. IV. 25.

Balázs Sándor [Öllős László]: *A Salom nyílt levele egy kisebbségi magyar szemével*, Beszélő, 1986. 16. 101–108.

A szerző, mint írja, „a Csehszlovákiában uralkodó viszonyok miatt” álnéven szól hozzá a Salom nyílt leveléhez (Hírmondó, 1984. 6-7. sz.). Hangsúlyozza: a magyar nemzet egyharmadát fenyegeti a beolvadás veszélye. Csehszlovákiában élő magyar, ezért őt is fenyegeti a beolvadás. Egyszerre éli meg a kisebbségi lét terheit és a többséghez tartozás kötelességeit.

B. S. párhuzamosságot vél felfedezni a magyarországi zsidók és a magyar kisebbségek helyzete között, s arra a következtetésre jut, hogy az államnak *itt és ott* érdeke a kisebbség és a többség ellentétének a fenntartása. A hagyományos diszkrimináló nacionalizmusok tovább tenyésznek Közép-Kelet-Európában. A szlovákok magyar- és csehellenesek, a csehek szlovákellenesek, a románok magyarellenesek, a bolgárok török- és szerbellenesek, a magyarok román- és szlovákellenesek és jelentős hányaduk zsidóellenes. A különböző nacionalizmusok alapja lehet az is, hogy a kommunista hatalomátvétel után a térségben felbomlottak az érdekvédelmi szervezetek és egyéb önszerveződő közösségek, ezért *sokak számára megnőtt a nemzeti azonosságtudat jelentősége*.

Magyarországon a zsidó származásúak egy része teljes asszimilációra törekszik, szeretné elfelejteni és elfeledtetni származását „Szeretném, ha akár zsidó származású magyaroknak, akár magyarországi zsidóknak nyugodtan vallhatnák magukat. Bántana és szégyellném, ha el kellene hagyniuk a magyart. Mint magyar, még jobban szégyellném, ha mentegetni, titkolni, feladni kényszerülnének a zsidót” – hangsúlyozza a csehszlovákiai magyar szerző.

A Monori tanácskozás, Beszélő, 1986. 16. 91–100.

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Bp. 1985. Kézirat. 76. old A Beszélő 15-ös számában rövid ismertetést olvashattunk a tanácskozásról, amelyen Csoóri Sándor előadásának tárgya, a kisebbségi kérdés váltotta ki a legnagyobb vitát. A Beszélő 16-os számában három hozzászólást közöl:

1. Győrik György: *Letiport kévék osztályuralma?* A szerző főként Csurka István azon megállapításával vitázik, amely az „értelmiség osztályhatalmát” igyekszik láttatni, holott a szerző szerint inkább az értelmiség pária-létéről, gúzsbakötöttségéről kellene beszélni. A szerző a nemzetiségi-nemzeti kérdést inkább csak áttételesen említi.

2. Szalai Pál: *Tíz megjegyzés Csoóri Sándor előadásához.* A szerzőnek főként történelmi-faktológiai kiegészítései vannak Csoóri előadásához, amelyekben leginkább a csehszlovákiai és a romániai magyarokkal kapcsolatos tényeket – ismert tényeket - közöl, olykor sajátos interpretálásban. Érdekes idézni egyik megállapítását: „hibának tartom, hogy Csoóri visszamenőlegesen is csak Erdély kettéosztását tartja »megoldásnak«, noha e »megoldás« 1940-ben is (akkor még ráadásul egy természetellenes határral és nem pl. a Marossal mint határral) a magyar és a román nép szembeállítását célozta. Nem foglalkozik semmiféle *transzilvanista* megoldás lehetőségével, noha az egyedüli megoldás ma is az volna, mert akárhogy »szabdadják« össze-vissza, Erdély etnikailag kevert marad.” A szerző továbbá tudomásul veszi, hogy van a magyar *máskéntgondolkodáson* belül egy olyan „vonal”, mely a határon túli magyar nemzetiségek kérdését teszi a megoldandó problémák közül az első helyre (Csoóri és társai).

3. Kasza László: *Demokrácia Monoron?* A Szabad Európa rádió munkatársa inkább a Monori tanácskozás megrendezésének körülményeivel és a *hatalom* szempontjainak a számbavételével foglalkozik. Külön kihangsúlyozza, hogy hírek szerint Knopp András hasonlóan, mint a Bibó Emlékkönyv esetében, most is *értékelte* a tanácskozás résztvevőit és javaslatot tett a KB-nak, hogy milyen intézkedéseket kell velük kapcsolatban hozni. A nemzeti-nemzetiségi kérdéssel kapcsolatosan Kasza Lászlónak nincs számottevő megjegyzése.

II A-B Tájékoztató (1983)

Nyílt levél Lázár György miniszterelnökhöz. (Irving Howe, Susan Sontag és Kurt Vonnegut levele.), Tájékoztató, 1983. 2. (febr.) 2–3.

Az írók felszólítják a magyar kormányt, tegyen meg mindent Duray Miklós perének befolyásolásáért, kiszabadításáért.

Berindei, Mihnea-Ditrói János: *Nyilatkozat.* (1983. január.), Tájékoztató, 1983. 2. (febr.) 4.

A Párizsban élő román tudományos kutató és a magyar publicista közös nyilatkozatban hívja fel Magyarországot és Románia népeit az elfogulatlan együttműködésre.

Az Ellenpontok szerkesztőinek nyilatkozata. 1983. jan. 14., Tájékoztató, 1983. 2. (febr.) 5–6.

Ditrói és Berindei nyilatkozatát üdvözölve az Ellenpontok szerkesztői megerősítik, hogy az erdélyi magyarság sorsa nem államhatárok kérdése, a ceaușescu-i éra a román nép számára is elnyomást jelent. Követelik az elemi szabadságjogok tiszteletben tartását.

III Hírmondó (1984-1986)

Erdélyi Magyar Hírügynökség (Hungarian Press of Transylvania) 1983. máj. 20–1983. nov. 15., Hírmondó, 1984. 3. (jan.) 21–26.

Közlemény az Erdélyi Magyar Hírügynökség megalakulásáról. Hírek Romániából a fentebb feltüntetett időszakból (Lăncrăjan-könyv, Tóth Károly áttelepülési kérelmének elutasítása, házkutatások, állásfelfüggesztések, szabotázsakciók.)

Színház-színház nélkül. (Érkezett Csehszlovákiából 1983. márciusában.), Hírmondó, 1984. 3. (jan.) 27–29.

A komáromi Magyar Területi Színház fontos szerepet töltött be a szlovákiai magyarság kulturális igényeinek kielégítésében egészen 1978-ig, lebontásáig. Az előzetes ígéretekkel ellentétben új, önálló épületet a későbbiekben nem kapott a társulat, így újabb rés támadt a szlovákiai magyar kisebbség kultúrájának bástyáján.

S. elvtárs levele a Vajdaságból, Hírmondó, 1984. 3. (jan.) 29–33.

Az Új Symposion vajdasági irodalmi folyóiratnál történt „tisztogatási” akció folyamán az ellenzékiességgel vádolt újságírók eltávolításának kulisszatitkai – egy pártfunkcionárius szemével.

Erdélyi Magyar Hírügynökség (Hungarian Press of Transylvania) 1983. nov. 20–1984. jan. 20., Hírmondó, 1984. 5. (ápr.) 30–35.

Hírek Romániából a fentebbi időszakból: (A Hét című hetilapnál fokozódik az újságírók ellenőrzése, Kós Károly-rendezvények betiltása, Romulus Zaharia: Ademenirea c. magyarelles könyvének megjelenése, Tökés István református professzort megfosztották állásától stb.)

Újabb fejlemények a szlovák kormány és pártvezetés nemzetiségi politikájában., Hírmondó, 1984. 5. (ápr.) 35–37.

1983. nov. 22-én a szlovák kormány elfogadta a 345.sz. törvényjavaslatot, amely az iskolai oktatás nyelvéről szól A magyar iskolahálózat ügyét a tv. jav. a megyei tanácsok hatáskörébe utalta. A tiltakozás nagyméretű volt. A szlovák pártszervek megtiltották, hogy a CSEMADOK Központi Bizottsági ülésén foglalkozzon a kérdéssel, ám a felszólalók közül mégis többen szót emeltek a tv. jav. ellen. A szlovák párt ideológiai titkára megtiltotta Sidó Zoltánnak, a CSEMADOK főtitkárának, hogy Prágában országos szinten fölvesse a problémát. Szlovák párthatározatok a magyarság ellen: megtiltották azoknak a dél-szlovákiai helységneveknek a magyar használatát, amelyek szlovákul úgynevezett szlovák nemzetébresztőkről vannak elnevezve. Meg akarták tiltani a megemlékezést a CSEMADOK 35 éves évfordulója alkalmából.

A Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportjának nyílt levele, Hírmondó, 1984. 5. (ápr.) 37.

Tiltakozás az új iskolatörvény ellen, amely az oktatásban a magyar nyelv kiszorítását valósítaná meg. A levél *alkotmányellenesnek* minősíti a törvénytervezetet, felhívja a lakosságot, hogy lehetőségeihez mérten tiltakozzék a magyar iskolák megszüntetésére irányuló kísérletek ellen.

Duray Miklós nyílt levele. (1984. febr.), Hírmondó, 1984. 5. (ápr.) 38.

Tiltakozás a készülő iskolatörvény ellen.

Tamás Gáspár Miklós: *Nyílt levél a párizsi-genfi román kongresszushoz.* (1984. máj. 5.), Hírmondó, 1984.6–7. (máj.–jún.) 18–19.

A nacionalizmus múltbeli és jelenkori hazugságai olyan mértékben jelen vannak a romániai köznapi életben –magyarok és románok részéről egyaránt –, hogy azokat rövid úton megszüntetni lehetetlenség. A demokrácia talajáról kiindulva azonban a román és a magyar értelmiség megtalálhatja érdekei egyeztetésének útját. Javaslatok a romániai magyarok panaszainak orvoslására: *kulturális autonómia* Jászi Oszkár és Vasile Goldiș nyomdokain, *bilingvizmus*, *területi autonómia* regionális decentralizáció útján, a képtelen *határok spiritualizálása*, a kivándorlás liberalizálása, a nemzeti kisebbségek létének biztosítása *saját korporatív politikai* testület létrehozásával.

Erdélyi Magyar Hírügynökség (Hungarian Press of Transylvania) 1984. márc.15–1984. jún. 8., Hírmondó, 1984. 10. (szept–okt) 48–51.

Hírek Romániából a fentebbi időszakból. (Tökés István ref. professzor kényszernyugdíjazása, a sepsiszentgyörgyi szobor-robbantás, sajtóhírek seb.)

B[enda] Gy[ula]–H[amburger] M[ihály]: *Újból letartóztatták és vád alá helyezték Duray Miklóst*, Hírmondó, 1984. 6–7. (máj.–jún.) 21–22.

Duray eddigi tevékenységének ismertetése: 1968 után önálló ifjúsági szervezet alapítása, doktori fokozat, 1978: Csehszlovákiai Magyar Kisebbségi Jogvédő Bizottság vezetője, 1982: CSMKJB feloszlata, Duray első letartóztatása, tiltakozás nemzetközi méretekben. Közben magyar részről is támadják Durayt (Hajdú János cikke az Élet és Irodalom 1983. szept. 6-i számában). Durayt kiengedték, de újabb lépés a magyar kisebbség ellen: az új iskolatörvény terve. 1984. május 10-én Durayt újra letartóztatják.

Kapcsolódó közlemény: *Duray-bizottság* alakult Duray Mihály védelmére és tájékoztatására. Tagjai: Bence György, Benda Gyula, Hamburger Mihály, Nagy Bálint, Törzsök Erika, Vargha János.

Dokumentum. Az iskolavédelmi csoport 2. körlevele. (1984. május), Hírmondó, 1984. 6–7. (máj.–jún.) 20.

A szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja 1984. februárjában tette közzé első körlevelét, tiltakozva a szlovák kormány iskolaügyi törvényjavaslata ellen. Februárban-márciusban nagyméretű *tiltakozási hullám* indult el a tv. jav. ellen (több, mint 10 ezer magyar írt levelet illetékes helyre). A magyarság ilyen nagyméretű, egységes fellépésére még nem volt példa Szlovákiában. A tiltakozás hatására a törvényjavaslatból *kihagyták a kisebbségek jogait sértő részleteket*. Az iskolaügyi miniszter márc. 24-én tartott sajtóértekezlete azonban korántsem ilyen megnyugtató: bejelentette, hogy a kihagyott két bekezdést *miniszteri rendeletek útján fogják valóra váltani*. „Reméljük írja a körlevél – hogy a józanság, amellyel a kormány az iskolaügyi törvényjavaslatnak a nemzetiségi alkotmánytörvény elveivel ellenkező fejezetét visszavonta, a jövőben is gátat vet a magyar iskolák elsorvasztására irányuló törekvéseknek.”

Kende Péter. *A kisebbségek és a magyar sérelemérzet*, Hírmondó, 1984. 8. (júl.) 38–52. A tanulmányt a *Magyar Füzetek* 13. számából vette át a Hírmondó.

Szalai Pál: *Amivel nem tudok egyetérteni*, Hírmondó, 1984. 8. (júl.) 52–54.

Kende Péterrel vitázva elveti annak „kisantant-hipotézisét” (ti. a csehszlovák és a Tanán kormány összejátszik a magyarok ellen). Szulai Pál véleménye szerint a „társég országainak végső soron egy államszövetségben kell egyesülniük, ahogy ezt nagy politikai gondolkodóink – Martinovicstól Nagy Imréig – vallották.”

Mihai Korne nyílt levele Tamás Gáspár Miklóshoz, Hírmondó, 1984. 9. (aug.) 25–26. A levél válasz Tamás Gáspár Miklós nyílt levelére (megj. a *Libération*-ban és a *Lupta – Le Combat* c. párizsi román lapban.) Írója a Lupta főszerkesztője. Kifejti álláspontját: a jövő útja nem a nemzet-államok továbbélése, nem is egy leendő Duna-konföderáció, hanem az úgynevezett „*Globális Európa*”, amely államhatárok nélkül biztosítaná a népek egymás mellett élését (beleértve a 130 millió orosz is). A jövő így magától megszünteti a magyar és a román nép közötti történelmi ellenségeskedést is.

Tamás Gáspár Miklós válasza Mihai Korne nyílt levelére, Hírmondó, 1984. 9. (aug.) 26–27.

Rokonszenves utópia a „Globális Európa” terve, de megvalósítására igen csekély az esély. Közvetlen tennivaló: az egyéni és kollektív emberi jogok kiharcolása Magyarországon és Romániában egyaránt

Demszky Gábor: *Perújrafelvétel?* Hírmondó, 1984. 10. (szept.–okt.) 1–3.

Vita Tamás Gáspár Miklóssal, aki a kisebbségi jogok biztosítása mellett „*méltányos és igazságos határrendezést* is akceptálna”. Veszélyes, ha a demokratikus ellenzék a nacionalizmus szolgálatába áll. Az európai közvélemény megszerzett rokonszervét veszítessék el, nem is beszélve pl. a román kormányról, amely így megtalálná konkrét jogalapját a magyar veszélyre való hivatkozásnak.

Az Európa Tanács elítélte Románia nemzetiségi politikáját. 830. sz. határozat a romániai kisebbségek helyzetéről, Hírmondó, 1984. 11. (nov.–dec.) 10–13.

Az ET felhívja a román Államtanácsot, hogy Helsinki szellemében biztosítsa nemzetiségeinek alapvető emberi jogait.

A határozathoz fűzött kommentár *számadatokat* közöl a romániai kivándorlásról

Az ET parlamenti gyülekezetének plenáris ülésén elhangzottakat GARZÓ Kálmán foglalja össze. BLAAUW holland képviselő előadásában elítéli Románia nemzetiségi politikáját.

ADRIAENSENS belga képviselő koholmányának tartja a román kormányt illető vádakat, amit azonban az összes többi képviselő visszautasított. Blaauw: származástól függetlenül mindenki életkörülményein szeretnének segíteni.

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának levele Duray Miklós ügyében, Hírmondó, 1984. 11. (nov.–dec.) 14–16.

Duray Miklós pere kapcsán a szlovákiai magyarságot ért sérelmek felsorolása.

Tamás Gáspár Miklós: *Mondj igazat, betörök a fejed*, Hírmondó, 1984. 11. (nov.–dec.) 17–20.

Válasz Demszky Gábor vitacikkére, aki irredentizmussal, nacionalizmussal vádolja. A kibontakozás lehetőségét a szerző nem a központosított nemzet-államok továbbélésében látja, hanem valamiféle autonomista-föderalista jövő megvalósításában bízik Kelet-Közép-Európában.

Dénes Gyula [Bába Iván]: *Amivel én nem tudok egyetérteni. (Megjegyzések Szalai Pál Kende Péterrel folytatott vitájához)*, Hírmondó, 1984. 11. (nov.–dec.) 33–34.

A magyar nacionalizmus kritikájához meg kell vizsgálnunk a környező országok nacionalizmusát. A szomszédos országok nem tárgyalópartnerek a magyar kisebbség kérdésében: asszimilációjukra törekednek. A határainkon túli magyarsággal kapcsolatos események sorozata nem más, mint „tömény és öncélú sovinizmus”.

Az MSZMP XIII. kongresszusához. (Egyetemi és főiskolai hallgatók nyílt levele a pártkongresszushoz. 1985. márc. 24.), Hírmondó, 1985. 2. (márc.–ápr.) 18. p.

A 390 aláírást tartalmazó nyílt levélben a hallgatók kéri a pártkongresszust, hogy foglaljon állást a magyar nemzeti kisebbségek védelmében, a megválasztott tisztségviselők folyamatosan tartsák szem előtt a kisebbségben élő magyarok érdekeinek védelmét, az igazságtalanságok ellen emeljék fel szavukat. Ha szükséges, a sérelmeket terjesszék nemzetközi, ill. európai fórumok elé. Adjanak anyagi, kulturális és politikai segítséget a külföldön élő magyarságnak.

Észrevételek egy romániai magyar felméréshez, Hírmondó, 1985. 2. (márc.–ápr.) 47–18.
Az *Észrevételek a Bécsi Napló* 1984. 5. számában megjelent „*Csökkenő számok*” c. cikk számadatainak kiegészítésére készültek. Ez a cikk a Bécsi Napló 1985. 1. számában jelent meg.

A magyarsága érintő konkrét sérelmeket sorolja fel. (A teljesség igénye nélkül: megszüntették a nagyenyedi Bethlen Kollégiumot, visszaszorították a magyar tanár-, színész- és papképzést, egyes egyetemeken a magyar nemzetiség arányát maximálták, a középiskolákban kétnyelvű osztályokat létesítettek, folyik az óvodák és az általános iskolák 1–4. osztályának elrománosítása.)

Dr. W.J.: *Tamás Gáspár Miklós jelentése az erdélyi magyar kultúra helyzetéről*, Hírmondó, 1985. 4. (aug.–szept.) 39.

Kivonatos ismertetés Tamás Gáspár Miklós: *Censorship, Ethnic Discrimination and the Culture of the Hungarians in Rumania* c. tanulmányáról. A tanulmány az Emberi Jogok Helsinkai Szövetségének felkérésére készült az Európai Kulturális Fórum alkalmából.

Emberi jogok. A Duray Bizottság utolsó nyilatkozata, Hírmondó, 1985. 4. sz. (aug.–szept.) 60–61. p.

Duray Miklós kiszabadulásával a Bizottság – feladata megszűnően – feloszlatta magát. A levél összefoglalja a jogi eljárás történetét és beszámol a bizottság elvégzett munkájáról.

Szőcs Géza: *Kisebbségben*, Hírmondó, 1985. 5. (okt.–nov.) 12–13.

Szőcs Géza levelét Hámos László, a Committee for Human Rights in Rumania nevű emberi jogi csoport képviselője olvasta fel a párhuzamos fórum megnyitóján.

Dénes Gyula [Bába Iván]: *A szlovákiai magyar kisebbség helyzetéről és gondjairól. (Válasz Milan Hübl cseh történésznek.)*, Hírmondó, 1985. 5. (okt.–nov.) 65–68, 72. p.

A szlovákiai magyarság asszimilációja vészes mértékben halad előre, amit a kultúrpolitika nagymértékben elősegít. Az anyanyelvi oktatás egyre inkább háttérbe szorul. Javaslat: a szlovákiai magyaroknak szükségük van az óvodától a főiskoláig magyar nyelvű tanulási lehetőségre, könyvtárhálózatra. A szerző cáfolja Milan Hübl ennek ellentmondó adatait.

Duray Miklós nyílt levele. (1985. júl. 18.), Hírmondó, 1985. 5. (okt.–nov.) 69–72. p.
1984. novemberi letartóztatása után a börtönből írt levélben Duray megköszöni az egyes személyek, szervezetek szolidaritást, és újra kifejti a szlovákiai magyar kisebbségre vonatkozó nézeteit.

Szőcs Géza: *Levél a Magyar Népköztársaság Bukaresti Konzulátusának egyik tisztviselőjéhez*, Hírmondó, 1986. 1. (jan.–febr.) 38–41.

A költő tiltakozik Hodicska Tibor magyar diplomata kijelentése ellen, amely szerint Szőcs Géza tevékenységét a román belügyi szervezet finanszírozza. A feltételezést saját – és családja – sorsának, az ellenük hozott intézkedéseknek feltárásával cáfolja. Nehezményezi, hogy – jóllehet a magyar kisebbség helyzete és az őket sújtó román intézkedések ismertek a magyar közvélemény és a hivatalos szervek előtt – a Magyar Népköztársaság nem tesz semmit a romániai magyarság védelmében.

IV. A monori tanácskozás, 1985. június 14–16. (Kézirat.)

Csurka István: *Új magyar önépítés*, A monori tanácskozás. 1985. június 14–16. 4–18. A nemzeti jelleg XIX. század óta meghatározó eleme, a passzív rezisztencia 1956 után nemzeti

nihilizmusba váltott át. A jelenlegi kvázi-kultúra létrejöttének összetevői: a hagyományos paraszti kultúra felbomlása, a család és az iskola kapcsolata és annak változásai nyomán sajátos *értelmiségi osztályuralom* felé tart a magyar társadalom. Az új magyar önépítés programjának három alapelve kell épülnie: 1. Ki kell lépni a fennálló hatalmi-politikai koordináták közül; 2. Az önépítés programját hangsúlyozottan *nemzeti* alapokra kell helyezni; 3. A szeretet programjának kell lennie.

Csoóri Sándor: *Eltemetetlen gondok a Dunatájon*. Uo. 24–34.

A kisebbségben élő magyarság a szomszédos országokban egyre nehezebb helyzetbe kerül. Ezért nem csupán a szomszéd államokat terheli a felelősség, a mai helyzet a horthysta Magyarország revansista politikájának következménye is. A felszabadulás után és napjainkban a magyar kormány nem tett konkrét lépéseket a külföldön élő magyar kisebbségek helyzetének javításáért.

Kenedi János: *Demokratának lenni: igen, de miért?* Uo. 35–39.

Vitába száll Csoóri Sándor álláspontjával a demokrácia és a kisebbségek védelmének összekapcsolása ügyében. A nyugati demokráciákat kétoldalúan lehet értékelní: bel- és külpolitikai értékrendszerük szerint. A belpolitikában érvényesülő demokrácia nem vonja maga után szükségszerűen a külpolitikait, főleg nem határon túli kisebbségi ügyekben. A demokrácia Kelet-Európában folyamatosan visszafejlődik, megfigyelhető ezen országok „lezüllése” a harmadik világhoz. Szükségszerű, hogy a fejlett demokratikus országok megbecsülését a demokrácia egyetemes elveinek érvényesítésével érjük el, amely egyben a nemzeti kisebbségek védelmének is záloga.

Kis János: *Kortárainkról és lehetőségeinkről*, Uo. 61–71.

A mai magyarországi belpolitikai helyzet meghatározó tényezőjévé a gazdaság előtérbe állítása vált. A hatalom szféráin kívül álló értelmiség kibontakozási programjaira a szakosodás, egyes részletkérdések kidolgozása a jellemző ám ezek nem állnak össze átfogó programmá. (Így pl. a nemzeti azonosságtudat, a kisebbségben élő magyarok problematikája elsősorban a népi írókat-közírókat foglalkoztatja.) Ennek elsődleges címzettje a fiatal értelmiségiek köre lett. 63.

V. Egyéb kiadványok

A magyar kisebbség Csehszlovákiában. Készült a Minority Rights Group (London) számára 1980–81-ben. Bp. ABC, 1982. 47.

A tanulmány 1918-tól 1980-ig követi a magyar kisebbség helyzetének alakulását Csehszlovákiában a következő tematikus felosztásban: a magyar nemzetiség jogállása, települési és demográfiai viszonyok, gazdasági viszonyok és társadalmi rétegződés, nemzetiségi iskolaügy, az anyanyelv használata, művelődés és tájékoztatás, az egyházak helyzete, egyesületi és politikai élet. Bibliográfiát és statisztikai táblákat is közöl.

A tanulmány 1982-ben megjelent a Magyar Füzetek sorozatban:

Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról. Párizs, 1982. Magyar füzetek. 125.

A Duray-ügy és előzményei, Külön-Beszélő, 1984. (júl.) 2–9.

A dokumentum-gyűjteményből megismerhetjük azokat a leveleket, állásfoglalásokat, tervezeteket, nyilatkozatokat, amelyek a Szlovák Kormány azon iskolatörvény-tervezetével kapcsolatosak, amely a magyar tanítási nyelvű iskolák jövőjével foglalkozik. Mint köztudott, a tervezet szerint a magyar iskolákat – a kerületi Nemzeti Tanács vagy a szülők kérésére oly módon alakítanák át hogy csupán magyar nyelvet oktatsnak magyarul ami gyakorlatilag a magyar tanítási nyelv felszámolását jelentetté. (A tervezetet részben a tiltakozások hatására,

nem fogadták el, így az iskolatörvény nem lépett életbe!!!) Felemelte szavát többek között a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja és személy szerint Duray Miklós is Csehszlovákia elnökéhez írott levelében. A további dokumentumok Duray letartóztatásával kapcsolatosak, valamint a letartóztatás kapcsán megfogalmazódott tiltakozások (Cseres Tibor, Csurka István, Mészöly Miklós nyilatkozata, amerikai magyar írók valamint Norman Mailer, Allen Ginsberg, Arthur Miller, Kurt Vonnegut nyílt levele G. Husákhhoz).

A magyar demokratikus ellenzék felhívása a: Európai Kulturális Fórumhoz. Vakond, 1985. 1. 117–120.

A felhívás nemzetiségi-kisebbségi ügyekben a lakosság tájékoztatását, a nemzetiségi törvény kidolgozását, a cigányság szervezkedési jogának és társadalmi integrációjának biztosítását követeli. Magyarországon jugoszláv, Jugoszláviában magyar kulturális intézetet kell felállítani. A szomszédos országokban élő magyar kisebbségeknek állami és társadalmi támogatást kell adni anyanyelvi tanulásukhoz, fokozottabban kell segíteni kulturális intézményeik működését.

A demokratikus magyar megújulás programja, Demokrata, 1986. 3. 3–11.

A vázlatos javaslat – a szerkesztőség vitára szánta – a magyar társadalom különböző szféráira kiterjed (állampolgári jogok, közélet, külpolitika, honvédelem, gazdaság- és szociálpolitika, művelődés, nemzeti hagyományok).

Hozzászólás: Egy Virágkedvelő aláírással: a Demokrata, 1986. 4. 28–29.

Feldolgozott kiadványok:

AB Tájékoztató

Beszélő

Demokrata

Égtájak

Máshonnan Beszélő

BALLA, GYULA – DIPPOLD, PÉTER

The concern of Hungarians living in the neighbouring countries as represented by the independent (samizdat) publication in Hungary (1976-1986)

The study makes an attempt to keep track of the most important statements the democratic opposition made in the period 1976 through 1986 concerning the problems of Hungarians living in the neighbouring countries. In the Opposition's literature – in respect of national minorities – three period may be discerned: 1976 to 1979; 1980 to 1981; 1982 to 1986. While the first period was characterized by the publication of theoretical works not directly related to the region, the second and third periods were compassed by the appearance of the Bibó Memorial Volume and the Consultation at Monor: the cause of Hungarian minorities living in the neighbouring countries had increasingly come to the fore. Periodicals issued by the Opposition tended to discuss the national-nationality problem field at three levels: topical problems, theoretically and historically well-founded studies, and practical recommendations. The study is completed by an annotated bibliography of articles on national-nationality topics of samizdat publications.